

EVLİYA ÇELEBİ "SEYAHATNAMESİ"NDEKİ GÖLGE VE KUKLA SANATÇILARI , ÇALGICILAR, KOLLAR

Selda Kulluk YERDELEN*

I. EVLİYA ÇELEBİ VE "SEYAHATNAME"Sİ

Türk yazarı ve gezgini. (İstanbul 1611-1682) Yüz on yedi yaşında ölen (1648) babası Derviş Mehmet Zilli sarayın kuyumcubaşısıydı. Evliya Çelebi, ünlü Seyahatname'sinde kendisini "seyyah-alem" ve nedim-i beni-adem Evliya-yi biriya" diye tanımlar.¹

Kütahyalı olan ailesi sonradan İstanbul'a göçtü. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra altı yedi yıl medrese okudu. Babasından zamanın güzel sanatları arasından yer alan hat, nakış, tezhip öğrendi. Sonra musuki alanında çalıştı. Evliya Çelebi'de seyahat merakının çok genç yaşta başladığını görüyoruz. Bunda babasının ve onun yakın arkadaşlarının anlattığı uzak ülke hikayelerinin etkisi vardır. Macerayı sevdiği kadar hayali de geniş olan Evliya Çelebi seyahatlaeinin başlangıcını bir rüyaya bağlar. Rüyada geçen olaylara gördü 1630 Muharreminin aşure gecesi rüyasında İstanbul'da Yemiş iskelesi yakınında Ahi Çelebi Camii'nde büyük bir cemaat içinde Hz. Muhammed'i görür ve huzurunda "şefaata ya resul Allah" diyecek yerde heyecanlanarak "seyahat ya resul Allah" der. Peygamber tarafından seyahat sıfatıyla müjdelendiği gibi Said bin Ebi Vakkas tarafından da kendisine göreceği şeylerin yazılması söylenir. Rüyadan uyanınca zamanın ünlü yorumcularına, büyük şeyhlerine gidip rüyasını yorumlatır. Kasımpaşa Mevlevi Şeyhi Abdullah Dede'nin "İptida bizim İstambulcağızı tahrir eyle" tavsiyesine uyarak işe İstanbul'u karış karış gezerek başlar.(1630)²

Bütün girdisi çıktısıyla tekkelerden koltuk meyhanelerine, büyüklerin meclislerinden meddah kahvehanelerine kadar İstanbul'u gezmiş, din ve kültür ile ilgili bütün yapı ve kurumları (cami, mescit, medrese vb.), Çarşı ve pazarları, gezme meddahları, mukallitleri, sazende ve hanendeleri, eğlence düşkününü mirasyedileri ayrıntıları ile anlatmış, on yıl sonra (1640), İstanbul dışı gezilerine başlamıştır.

* Atatürk Üniv. Güzel Sanatlar Fakültesi.

¹ Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi, Cilt 8, İnterpress Basın ve Yay. A.Ş., İstanbul 1986, s. 3915.

² Meydan Larousse Ansiklopedisi, Cilt 4, Meydan Yay., İstanbul, 1971, s. 457.

Taşrada görev alan çeşitli devlet adamlarının yanında çalışarak, bazı seferlere katılarak, mektup getirip götürerek ya da kendi başına yola çıkarak imparatorluğunun birçok şehirleri ve ülkeleri (Bursa, İzmit, Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Diyarbakır, Bitlis; Suriye, Filistin, Irak, Hicaz, Mısır, Sudan, Rumeli, Balkanlar gibi) ayrıca yabancı ülkeleri (İran, Azerbaycan, Gürcistan, Kırım, Macaristan, Almanya, Hollanda, İsveç, Rusya, Girit gibi) dolaşmıştır. Öldüğü tarih kesin olarak bilinmiyor; kitabın son cildinde 1682'de geçen bazı olaylar anlatıldığına göre o tarihten sonra öldüğü anlaşılıyor. Öldüğü yer de kesin olarak belli değildir.³

Seyahatname adlı ünlü yapıtına bakıldığında elli yıldan fazla süren gezisinde gördüğü her şeyi yazmıştır. Onun yapıtı coğrafya, tarih, folklor, toplumbilim, kültür başlıkları açısından önemli bir kaynak sayılmaktadır. Yapıtta XVII. yy. toplum ve yaşayışının tüm özelliklerini bulma olanağı vardır. Doğrudan doğruya kendi gördüklerini anlatmanın yanında, okuduğu yazarlardan (Makrizi, Taberi Solakzade gibi) bazı resmi kayıtlardan, ünlü kişilerin biyografilerinden de yararlanmıştır. Bunlar bir belgesel çalışma niteliğindedir.

Evliya Çelebi, yapıtını sade bir dille yazmıştır. Yer yer yabancı sözcük ve tamlamalarla karşılaşılrsa da metnin anlaşılmasında güçlük çekilmez. Kişilerin konuşmalarına, şiiirlere, ilginç örneklendirmelere yer vererek okuyanların ilgisini artmıştır denilebilir.

"Seyahatname" adlı yapıtı on büyük ciltten oluşur. İlk altı cilt İkdam Gazetesi yayıncısı Ahmed Cevdet tarafından Necip Asım'ın gözetiminde Pertev Paşa nüshası temel alınarak basılmıştır. Altıncı cildin basımına Macar

bilimler akademisi de yardım etmiş ve bu basımı Dr. Caracson denetlemiştir. Yedinci ve sekizinci ciltler Türk tarih encümenince, Kilisli Rifat'ın gözetiminde Beşir Ağa nüshası temel alınarak basılmıştır.(1928) Dokuzuncu ve onuncu ciltler Maarif Vekaletince yine Beşir Ağa nüshası temel alınarak yeni harflerle basılmıştır. (1935-1938) İlk altı cildin basımı, Abdülhamit II dönemine rastladığından birçok parçalar sansür nedeni ile çıkarılmıştır. Daha sonraki yıllarda, yapıtın kısaltılmış basımları yapılmıştır. Reşat Ekrem Koçu "Evliya Çelebi Seyahatnamesi", beş cilt, 1943-1951; Zuhuri Danışman "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" on beş cilt, 1970-1976. Bunların dışında Seyahatnameden bazı seçmeler de yayınlanmıştır. Mustafa Nihat Özön "Seyahatname, On Yedinci Asır Hayatından Levhalar", üç cilt, 1944-1945; Nihal Adsız " Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler", iki cilt, 1962; Orhan Şaik Gökyay "Evliya Çelebi Seyahatnamesi", 1996.⁴

³ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Cilt 8, İnterpress Basım ve Yay. A.Ş., İstanbul 1986, s. 3915.

⁴ A.g.y., s.3916.

A- "SEYAHATNAME" DEKİ GÖLGE VE KUKLA SANATÇILARI

Evliya Çelebi İstanbul'da gördüğü hüner göstericileriyle ilgili uzun bir liste veriyor. Bu listede seyirlik oyunlar olarak adlandırdığımız sadece seyirciyi eğlendirmeyi amaç edinen gösterileri yapanların sıralanışı vardır. Bu göstericilerin padişahın huzurunda yeteneklerini, gösterişlerini " diller ile tabir olunmaz" diye anlatır. Bu grup içinde mehteranın olmadığını söyler. Toplam kırk kişiden oluşup iş yerlerinin Katırhanı olduğunu belirtir. Aşağıda bir kısmı görülen liste içinde "Pehlivan-ı şebbâz yani hayâl-ı zılcıyân, Pehlivan-ı kuklabâz, Pehlivan-ı hayâl-ı zıl-ı tasvirciyan, Pehlivan-ı baş kuklabâz" olarak verdiği deyimlerden gölge ve kukla ile ilgili gösterileri izlediğini anlıyoruz.

*"Pehlivan-ı şebbâz yani hayâl-ı zılcıyân
Pehlivan-ı kuklabâz
Pehlivan-ı zûrbâz
Pehlivan-ı kûzebâz
Pehlivan-ı sinibâz
Pehlivan-ı kadehbâz
Pehlivan-ı hayâl-ı zıl-ı tasvirciyan
Pehlivan-ı baş kuklabâz
Pehlivan-ı tasbâz
Pehlivan-ı çanakbâz
Pehlivan-ı külahbâz"*⁵

(...)

Prof. Dr Özdemir Nutku bu konuyla ilgili olarak " IV. Mehmet 'in Edirne Şenliği" adlı kitabında şöyle yazar:

" Evliya Çelebi, gölge oyunu için iki deyim verir: Pehlivan-ı şebbâz ve Pehlivan-ı hayâl-ı zıl-ı tasvirciyan. Bunlardan ilki parmaklarla çok güzel hayvan figürleri yansıtan hünerbazlardı, ikincisi de tasvirlerle Karagöz oynatan kimselerdi.

*(...) Evliya Çelebi, kukla oynatıcıları, pehlivan-ı Kuklabaz ve pehlivan-ı baş kuklabaz olarak ikiye ayırır. Bu iki oynatıcı türü arasında ayırım hemiz bilinmemektedir.(...)"*⁶

Yahudilerden oluşan iki yüz kişilik Semmur-kaş Kolu'nu anlattığı bölümde de bu kolda hokkabaz, kuzebaz, kadehbaz, ateşbaz, perendebaz bun yanında

⁵ Orhan Şaik Gökyay, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, YKY, Ltd. Ştd., İstanbul 1996, s.299

⁶ Özdemir Nutku, " IV. Mehmet'in Edirne Şenliği" Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.100-101

şebbazdan da söz eder. Görülüyor ki hüner gösterenlerin içinde mutlaka gölge oyunu ya da kukla oynatan kişilere yer vermiştir.

" (...) *Bu yahudi kollarının istihârları oldur kim cemi-i hokkabaz ve sürahibaz ve küzebaz ve kadehbaz ve ateşbaz ve şebbaz ve perendebaz ve mihrebaz ve sinibaz vekullebaz ve'l-hasıl cümle marifet-i baz-bazan bunların kolları da mevcut olup ta sabaha dek bi-minet fasl iderler ve bir gice yüz gûruşa kana'at iderler. (...)*"⁷

Evliya Çelebi kitabında Hacivat'ın Bursalı Hacı İvaz, Karagöz'ün de Bâli Çelebi olduğunu söyler. Hacivat ve Karagöz'ün birbirleriyle bahse girme ve karşılıklı konuşmalarını, zamanın pehlivanlarını tasvir haline getirip taklitlerini yaptıklarını ve oynattıklarını belirtir. Kör Hasan'ın oğlunu Karagöz ve Hacivat'ın akşamdan sabaha kadar yaklaşık on beş saat oynattığını, bazı espirilerin yazılmış taklitler olduğunu ve yapılan espirinin de aynı gece sadece bir defa yapıldığını söyler. Karagöz oyunu ile ilgili de çeşitli şiirler de okuduğunu yazar. Kör Hasan'ın oğlunun yanında Mukallid Akbaba, Mukallid Kahvecizade, Mukallid Çakman Çelebi, Mukallid Çıkrıcızade Süleyman Çelebi, Mukallid Cilve Çavuş, Mukallid Simitçioğlu, Mukallid Şebek Çelebi, Mukallid Şengül Çelebi, Mukallid Surna Ahmed Çelebi, Mukallid Salih Çelebi ve Kara Mukallid Muhammed adlarında, çeşitli diller bilen hazırcıevap, şakacı ve taklitçi kişilerde söz etmiştir.⁸

B- "SEYAHATNAME"DEKİ ÇALGICILAR

Evliya Çelebi kitabının kırkinci bölümünde mehterler ve çalgıcılarla ilgili bilgi verir. Esnaf-ı Çalıcı Mehteran ve Esnaf-ı Sazendegan olarak ikiye ayırmıştır.

1.1 Esnaf-ı Çalıcı Mehteran (Çalıcı Mehterler)

Yaklaşık üç yüz kişiden oluşurlar. İş yerleri Padişahın sarayında Demirkapu'dadır. Genelde her sabah üç kez fasıl ederler. Bu fasılla herkesi namaza kaldırırlarken uyanık olanlara da çok güzel bir müzik ziyafeti çekmiş olurlar.⁹

1.2 Karhane-i Mehteran-ı Yedikulle

Kırk kişiden oluşur. Akşamdan sonra ve sabah üç fasıl yaparlar. Her akşam ve seher vakti subaşı, kadı gibi devlet görevlilerinin hazır ve uyanık kalmalarını sağlarlar.Eyüp, Kasımpaşa, Galata, Tophane, Beşiktaş, Rumeli Hisarı, Yeniköy'de, Rumeli Yeni Hisarı'nda, Kavak Yeni Hisarı'nda, Beykoz'da, Anadolu Hisarı, Üsküdar ve Kızkulesi gibi İstanbul'un on üç yerinde çalıyorlar. Bunların dışında bin

⁷ Orhan Şaik Gökyay, A.g.y., s. 308.

⁸ A.g.y., s. 310-311.

⁹ A.g.y., s.296.

kişi olan ve Padişah mekanlarının dışında, sularda fasıl edenler de bulunuyor. Mehter başına ait olan bu insanların çoğu Lidros Köyü, Terkoz ve Ballad'dadır. Mehter Başına bir hediye verip mezun olabiliyorlar.

1.3 Esnaf-ı Mehteran-ı Köşçiyân

İşyerleri Odun Kapısı'nın içindedir. Yüz elli çift deve kösleri ve Osman Han'ın Hotin Seferi'ne götürdüğü Fil kösleri vardır. Bunların her biri zamanın kubbesi büyüklüğündedir. Ustaları Hakan-ı Çin olduğundan "Kös-i Hakaniyan" adıyla anılır.

1.4 Esnaf-ı Kar-ı Zurnacıyan

Yedi dükkandan oluşur. Toplam kırk kişiyi bünyesinde barındırır. Yaratıcısı Cemşid'dir

1.5 Esnaf-ı Davulcıyan

Beş dükkandan ve on beş kişiden oluşur. En iyi davul çalan Orhan Gazi'dir.

1.6 Esnaf-ı Da'yireciyan

On dükkân ve elli beş kişiden oluşur. Hz. Süleyman ile Belkıs'ın zıfâf gecesi çalınmıştır. Hz. Muhammed Arabistan'da bu def'i çaldırmıştır. Def çalanların ustaları Ömer ve Ayyar adlı kişilerdir.

1.7 Kar-ı Rebabcıyan

Üç dükkân, beş kişiden oluşur. Rebab bir çeşit kemençedir. Rebab Abdullah Faryabi'den kalmıştır. Frengistan'a ait bir sazdır.

1.8 Esnaf-ı Kar-ı Neyzan-i Kadim

Dört dükkân, on üç kişiden oluşur. Hz. Musa çobanken kaval çalarmış. Hz. Mevlana da Mevlevihane'de bu sazı çaldırmıştır.

1.9 Esnaf-ı Kar-ı Musikar

Altı dükkân ve on beş kişidir. Hz. Süleyman zamanında Musa adlı kişinin çaldığı eski bir sazdır. Musikar, bir çeşit kavaldır.

1.10 Hünar-i Kar-ı Cengciyan

İki dükkân, on kişiden oluşur. Süleyman Nebi zamanında çalınmıştır. Fil hortumu şeklinde yaklaşık kırk telli sazdır.

1.11 Ehl-i Hevayı Kudüm* ve Kös ve Tablbaz ve Dübelekcıyan

* Kudüm: Türk müziğine ait usul vurma aleti. Ençok Mevlevihane'lerde bulunmak üzere tekkelerde kullanılmıştır. Kendine has ve tatlı bir ses verir. Mevlevi ayinlerinde büyük önemi vardır.

Dükkan ve kiş sayısı birdir. Tablbaz davulcu, Dübelekciyan da dümbelekçidir. Genellikle bunların ön yüzlerine deve derisi çekilip zil ve tel konulur. Burada bir bölümü aşağıda sıralanan bir çok çalgıcıdan söz eder:

" *Kar-ı tanburciyan* (...)

Kar-ı kanunciyan (...)

Kar-ı çartayian ** (...)

Kar-ı kemañceciyan (...)¹⁰

2.1 Esnaf-ı Sazendegan

Bu bölümde bir çok müzik aleti çalan çalgıcılardan sözeder. Bu çalgıcıların seslerinin ruhlara hayat verdiğini, kalbi üzüntüden kurtardığını söyler.

2.2 Sazendegan-ı Da'irezan

Beş yüz kişiden oluşur. Bir çok çalgıcı, defler olmazsa fasıllarının olmayacağını söyler. Usulbend Ahmed Garibani, Parpüloğlu, Diyarbakırlı Karaoğlan, Baba Ahu, Baba Acem, Nazlı Baba, Ermeni Aydın, Yahudi Pıtikoğlu ve Çingene Densiz def çalan üstadlar arasındadır.

2.3 Sazendegan-ı Kemañceciyan

Seksen kişiden oluşur. Kemani Mustafa Ağa, Kemani Aşur Ağa, Kemani Mahmud Çelebi, Kemani Kurşunczade, Kemani Masrak gibi isimler kemancıların en büyük üstadlarıdır.

2.4 Sazendegan-ı Neyzenan

Musa Nebi çobanlık yaparken kaval çalar. Berber Ömer Çelebi, Sarraç Ahmed Çelebi, Kafalı Derviş Muhammed ve Derviş Süleyman, Kasımpaşa Mevlevihanesi'nde neyzenbaşısıdır. Torlak Dede, Sipah Ahmed Bey, Yentir Hasan paşa, Derviş Kasım, Küçük Derviş Ahmed Kullekapısı Mevlevihanesi'ndedir. Onlardan başka yaklaşık yüz altmış neyzen vardır.

2.5 Sazendegan-ı Musıkaran

Yaklaşık elli bir kişiden oluşur. Nakkaş Solakzade, Pıtikoğlu, Köle Yusuf, Katib Abdullah Efendi ve Çartik Ahmed Çelebi kaval çalan çalgıcılardandırlar.

2.6 Sazendegan-ı Cengciyan

On iki kişiden oluşur. Başta Cengi Çelebi Mustafa Ağa olmak üzere Cengi Bab Şahin, Cengi Baba Ali ve Cengi Saçlı Ramazan adlı cengcilerden söz edilir.

** Çarta : Dört telli tambur.

¹⁰ A.g.y., s. 298

2.8 Sazendegan-ı Tamburciyan

Üçyüz kişiden oluşur. En büyük üstad Tanburi Muzur Ahmed'dir. Ondan sonra Süleymaniyye müezzini Şehla Hasan, Sıçan Halife, Yusuf Çelebi, Kara Yusuf, Şanlı Hasan Çelebi, Muşlu Çelebi ve Yahudi Karakaş sayılır.

2.9 Sazendegan-ı Kanunciyan

Elli beş kişidir. Üstatları Kanuncu ALi Şah, Revanlı Mirza, Revanlı Haydar Bey, Surmay Ali Yar, Cıgalazade Mustafa Bey, Kara Suhrab, Celeb Çakar Bey, Yeşilli Cam memi, Edalyalı Derviş'ti. Bunların her biri padişahın huzurunda kanun fasıl etmişlerdir.

2.10 Sazendegan-ı Avvad

Altı kişiden oluşur. En önmeli udi üstadlar şunlardır: Acem Avvad Muhammed Ağa, Avvad Kara Şatr, Kasımpaşalı Bali Çelebi, ve Avvad Koç beyzade'dir.

2.11 Sazendegan-ı Çartabıyan

On beş kişiden oluşur. Üstatları Acem Kemal Ahi'dir. Bu sazı şöhrete ulaştıran Nahşivanlı Acem Murat Ağa'dır. Lapazade Mustafa Çelebi, Murat Ağazade, Şah-ı Ramazan Çelebi, Kullekapulu Kara Sadık, Beşiktaşlı Küçük Solakzade, Celeb Rıdvan Halifa adlı üstatlar da sayılabilir.

2.12 Sazendegan-ı Ravzacıyan

Arapgirli Şükrullah Bey üstatlarıdır. Saz beş telli ve perdelidir. Yeğen Ali Ağa, Toykun Ömer Ağa, Celeb Ali Cüce, Derviş Ömer adlı kişiler yetenekli ravzacıyanlardır.

2.13 Sazendegan-ı Şeşteryan

Üstatların en eskisi Acem'de Ali Han'dır. Perdeli bir sazdır. Acem Seyfi Ağa, Muhammed Ağa, Rıza Çelebi, Hürrem Çavuş ve Zeynizade Hüseyini diğer üstatlardır.

2.14 Sazendegan-ıKopuzcıyan

Otuz kişiden oluşur. Üstatların Başında Hersekoğlu Ahmet Paşa gelir. Bu çalgı Bosna, Kanlıca, Eğre, Tımışvar dolaylarına aittir. Anadolu'da görülmemiştir. Şeşhane yavrusudur. Bu sazın üstatları Celengli Şeşbaz Ağa, Söhrab Ağa, Yamalı Ağa ve Boşnak Mahmud Ağa'dır.

2.15 Sazendegan-ı Çöğürciyan

Üç bin kişiden oluşur. En büyük üstatları Ya'kub Germeñiyan'dır. Beş telli, tahta, yirmi altı perdeli ve gövdesi büyük bir sazdır. Yetenekli olanlardan Demiroğlu, Cula Hasan, Geda Muşlı, Kara Fazlı, Haleb Katibi, Sarı Mukallid Celeb, Kuloğlu

Kayıkçı Mustafa, Gedik Süleyman, Toy İbrahim, Celeb Gediği Haki ve Türabi padişah huzurunda çalmışlardır.

2.16 Sazendegan-ı Çeşdecıyan

Üç yüz kişiden oluşur. Ustası Selanikli Bengli Şah'tır. Beş telli, karnı küçük, kolu kısa, perdeleri gösterişli bir sazdır. Üstatları Deli Husam Kemal, Çüingene Zorlu Receb'dir.

2.17 Sazendegan-ı Kara Düzenciyan

Elli kişidir. Üç perdeli, sürahi gövdeli ve garip saz olarak söz edilendir. En önemli ustası Ferhadi Süleyman Han'dır.

2.18 Sazendegan-ı Yonkarcıyan

Beş yüz kişidir. Üstadı Şems Çelebi'dir. Padişaha çalanlar Doğancı Seyfi, Davud Paşa-yi Süleymani, Hükmizade Alisi, Suhte Receb, Tilki Ali Bey, Sabı Nasuh Bey, Selim ağa ve Cafer Çavuş'tur.

2.19 Sazendegan-ı Yeltemeciyan

Yüz kişidir ve ustası Şems Çelebi'dir. Tanbur boyutunda, boyu kısa, yeni bir saz olarak tanınır. Çalıcıları da Yayıcı Kurd, Selanikli Ali, Çentür İbrahim ve Hüseyin Subaşı'dır.

2.20 Sazendegan-ı Mugancıyan

Elli beş kişiden oluşur. Manisa'dan çıkmıştır ama Nihani Çelebi "Sözname" adlı kitabında bundan söz etmemiştir. Kanun şeklinde yirmi dört bölüm üzerinde yirmi dört kırışlıdır. Tire, Manisa, Aydın Saruhan, Kara Biga, Menteşe semtlerinde bu saz çoktur. Üstatları arasında Bekir Ağa sayılır.

2.21 Sazendegan-ı Tanburcıyan

Beş yüz kişidir ve Maraştan çıkmıştır. Ustaları Şakir ali, Terlikçi Nebi, Dişli Süleyman ve Martı Veli'dir.

2.22 Sazendegan-ı Tel Tanburcıyan

Dört yüz kişidir. Kütahya'da İftedli Oğlu üstadıdır. Üç telli, perdeli, tanbur gibi ama dokunaklı saz olarak tanımlanır. Mahalleler arasında çalındığında amca, kardeş, hala ve teyzemiz pencerelerde toplanıp bakarlar. Bu çalgıyı Nışif, Şehla, Yusuf, Kuyumcu Ali ve Türk Eşe dört yüz sazla birlikte çalarlar.

2.23 Sazendegan-ı Barbutcıyan

Menteşe Muğla'sından çıkmıştır. On beş kişidir. Kopuz gibi bir sazdır ama kola doğru kırış tellerinin iki tarafında ikişer demir tel vardır. Bu tellerin altında dört burgusu vardır. Pir ve üstatları pek çok kişidir.

2.24 Sazendegan-ı İklicıyan

Yüz kişiden oluşur. Arabistan ve Türkistan'da çoktur. Kemençe gibi küçük üç telli sazdır ve çok tiz sesi vardır, çalması çok zordur.

2.25 Sazendegan-ı Sünderciyan

On kişiden oluşu ve Kürdistan'dan çıkmıştır. Deli Tuman, Deli Tufan, Deli Gönül, Şeker Bali İstanbul'daki çalgıcılarıdır.

2.26 Sazendegan-ı Şarkıcıyan

İki yüz kişidir. Bu tel sazıdır ve Türkmenler tarafından çalınır.¹¹

Evlıya Çelebi, Tüm bu sazları ve çalgıcıları tanıtarak o dönemde Osmanlıların müziğe verdiklerini de bize göstermiş oluyor. Bu konuya Seyahatnamesi'nde çok uzunca yer verdiği görüldüğünde aynı zamanda kendisinin de müziği sevdiği anlaşılıyor.

C- "SEYAHATNAME"DEKİ KOLLAR

Evlıya Çelebi, Seyahatnamesi'nde on iki koldan bahseder. Bu kollarla ilgili şöyle yazar.

" (...) İki üç yüz adem hanendegan ve sazendegan ve mutriban ve rakkasan ve pişekaran ve da'irezan ve mudhık ve mukallıdan-ı kişmiran(...)

(...) Oyunkar üstadı kamiller vardır. Onlar iki üç yüz kimse olmağıla onlara kol tabir idarlar temaşagah kavmdır.(...)"¹²

Evlıya Çelebiye göre kolların sıralanışı şöyledir.

1. Evvel Ser-çeşme-i Pehlivanan Parpül Kolu (ParpulKolu):

Genellikle çalgıcı, rakkas, dilserlerden oluşan Balat Şah mahallesindeki evlilik dışı çingenelerdir. Bir alayı da oyuncudur.

2. Ahmed Kolu:

Üç yüz kişidirler. Balat'ta olurlar. Mazlüm Şah, Küpeli Ayvaz Şah, Saçlı Ramazan Şah, Küçük Şahin Şah, Memiş Şah, Bayram Şah adlı kişileri sayar. Bunların pişekarları Dişlen Hasan ve Boynu Kısa Hacı'dır. Mesleğinde usta olan kişi de Pehlivan Ahmed'dir.

3. Şehir Oğlanı Kapucioğlu Osman Kolu:

¹¹ A.g.y., s.302-305.

¹² A.g.y., s.307.

Dört yüz kişidir. Bunların içinde çingene yoktur. Her birinin mıkallid sazende ve hanende olduğu belirtilir.

4. Servi Kolu:

Üç yüz kişidirler. Yahudi, Ermeni, Rum ve Çingenelerden oluşan bir koldur.

5. Baba Nazlı Kolu:

Çingene ve şehir oğlanlarından oluşna kol, iki yüz kişidir. Baba Nazlı, Gemici oyununda başarılıdır. Oğlu da Arnavud Kasım taklidinde söz sahibi bir soytarıdır. Rakkaslardan Çaker Şah, Şeker Şah ve Sülün Şah padişah tarafından tanınır. Her biri ipekli ve sırmalı kumaşlardan dokunan teklikleri giyiniş meydanda çarparyeleriyle**** raks ederler. Onları gören kadınlar hayranlıkla seyrederekler.

6. Zümrüd Kolu:

Üç yüz kişiden oluşur. Yedikule, Narlıkapı, Sulu manastır Rumları, Ermeniler ve şehir delikanlılarının oluşturduğu koldur. Rakkaslarından, Sakız Mahbubı, Kıрма Saçlı Çeşm-i Gazeli, Dimitraki, Lefteraki, Yenaki, Mihaylaki adlı ünlü Runlar vardır. Bunlar Rumlarla ilgili simitçi, haraççı, gümüş arayıcı taklitleri okumada çok yeteneklidirler.

7. Çelebi Kolu:

İki yüz kişidirler. Bunların maaş işlerine bakanı bir dilbere aşık olup babasından kalan yüz bin kuruş malı bu kadınla harcamıştır. Hanende, sazende ve mukallidlerin yanında on iki katıksız parlayan güneşe benzeyen çok güzel rakkaslar vardır. Can Memi Şah, Zalim Şah, Hurrem Şah, Fitne Şah, Yusuf Şah ve Mirza Şah adlı bir Çerkes delikanlının adları öncelikle sayılabilir. Bunlar İstanbul içinde şöhret olup Murat Han'ın huzurunda fasıl etmişlerdir.

8. Akide Kolu:

Üç yüz kişiden oluşur. Müdürleri Pehlivan Eyyüb'dür. Eyyüb şair, katip, arif, zarif, hanende ve seyyahdır. İstanbul halkının iltifatlığını gördükten sonra bir kol oluşturur. Bu kola kültürlü, bilgili başkanları seçmiştir. Birçok marifetli hanende, sazende, güldüren, çalgı çalan insanlar vardır. Süğlün Şahi, Mahmud Şahi, Edirneli Ahmedî, Çerkes Şahi, Nazlı Yusufî adlı delikanlılar sırma işli elbiseler giyip edalı yürüyüşler yaparlar. Seyreden erkekler onlara tutulur. Her birinin kıvrıkcık, örgülü ya da güzel kokulu saçları, aşıkların bile akıllarını perişan ederler. Bahçe, bahçıvan ve Gürcü taklitleri acayip olarak nitelendirilir.

9. Cevahir Kolu:

**** Çarpare: Dört küçük parça sert tahtadan yapılmış oyun havalarında kullanılan usul vurma aleti.

Galata'da kuyumcu Rum ve Ermenilerden oluşan bu kol, iki yüz kişidir. Pehlivanı Laşkari adındaki kişi pişekarlık ve her türlü oyunculukta ustadır. Güzel sesli, hanende ve mukallittir. Kardeşi Üşküli Ermeni taklidi yapar. Kırk yedi çeşit çingene taklidi yapıp oyunculukta çok başarılıdır. Arslan Şah adlı kişi arslan gibi bakarak sürmeli gözleriyle süzüp birçok kişinin gönlünü okşayıp yaralamıştır.

10. Patak Oğlı Kolu:

Üç yüz kişiden oluşan bu kol, yahudi olup maskaralık ve sazandelikte ustasirlar.

11. Haşota Kolu:

Yüz beş kişiden oluşur ve hepsi yahudidir. Bu kol da rakkaslarıyla ünlüdür.

12. Semmür-Kaş Kolu:

İki yüz kişiden oluşan topluluğun tamamı yahudidir. Bu kolda hokkabaz, sürahibaz, kuzebaz, kadehbaz, ateşbaz, şebbaz, perandabaz, sinibaz, taklabaz, kullebaz ve birçok yetenekli oyuncu bulunmaktadır. Sabaha kadar sadece yüz kuruşa fasıl ederler. çingene kollarıyla da dost olduklarından bir kol çingene, diğer bir kol da yahudi olmak üzere fasıl ederler. Yahudilerin çingene taklitleri temaşacıları bile gülmekten kırıp geçirir. Önce çingeneler ayı oynatırlar sonra yahudiler çingenelere söz atarlar, daha sonra çingenenin karısını kirli işkembe ile ters eşeğe bindirir. Bu oyunda herkes gülmekten şaşırır.

Evliya Çelebi, sıraladığı bu kolların her gün hünerlerini gösterip, raks edip şakalaşarak sanatlarını gösterdiklerini söyler. Osmanlı Devleti'nde değil Adem'in doğumundan beri hiçbir yerde bu düzeyde hanende, sazende çingenelere rastlanmadığını belirtir.¹³

KAYNAKÇA

- AND Metin, "Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları" , Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1982
- DEVELLIOĞLU Ferit, "Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat", Doğuş Matbaası, Ankara, 1962
- GÖKYAY Orhan Şaik, " Evliya Çelebi Seyahatnamesi" , YKY Ltd. Ştd., İstanbul, 1996
- Nutku Prof. Dr. Özdemir, "IV. Mehmet'in Edirne Şenliği", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987

ANSİKLOPEDİLER

¹³ A.g.y., s.307-309

- BÜYÜK LAROUSSE SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ, 8. Cilt, İnterpress Basın ve Yay. AŞ., İstanbul, 1986
- MEYDAN LAROUSSE ANSİKLOPEDİSİ. 4. cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1971